

Homotrots op een heterotrottoir

Over holebimonumenten in België

MATHIEU VANHAELEWYN *

Sinds “Paars(-Groen)” loopt België internationaal voorop inzake rechten voor holebi’s (homoseksuelen, lesbiennes en biseksuelen) ¹. Na het goedkeuren van de antidiscriminatiewet (2003), het openstellen van het burgerlijk huwelijk (2003) en het –juridisch– mogelijk maken van adoptie door koppels van hetzelfde geslacht (2006), leek de holebigemeenschap zich even aan de andere kant van de spreekwoordelijke regenboog te bevinden. Sociologen hebben evenwel gewezen op de zogenaamde schijn-tolerantie in het ‘werkelijke land’, waar holebi’s nog al te vaak worden geconfronteerd met verbale en zelfs fysieke agressie. Ook het inpassen van holebiseksualiteit in de multiculturele puzzel gaat met fricties gepaard ². De georganiseerde holebigemeenschap – de holebibeweging dus

– benadrukt daarom het belang van meer voorlichting, sensibilisering en grotere zichtbaarheid ³. Het oprichten van drie holebimonumenten in België kan daarin worden gekaderd.

In het buitenland werden sedert vijftientig jaar tal van holebimonumenten opgericht. Niet zelden evoceren zij het thema van de vervolging van homoseksualiteit in nazi-Duitsland ⁴. In 1984 gebeurde dat voor het eerst in het voormalige concentratiekamp van Mauthausen (Oostenrijk). De gedenksteen in de vorm van een roze driehoek draagt het opschrift *Totgeschlagen, totgeschwiegen. Den homosexuellenopfern des Nationalsozialismus*. In dit beknopte overzicht kan het drie jaar later aangelegde Homomonument te Amsterdam zeker niet over het

1 PAUL BORGHES, “Van achterblijver tot koploper. Holebirechten in België onder Paars(-Groen) (1999-2007)”, in *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, nr. 3, 2008, p. 49-73.

2 Zie bijvoorbeeld : ALEXIS DEWAELE, NELE COX, WIM VAN DEN BERGHE & JOHN VINCKE, *De maatschappelijke positie van holebi’s en hun sociale netwerken : Over vriendschap en andere bloedbanden*, Antwerpen, 2006; MARC HOOGHE, ELLEN QUINTELIER, ELLEN CLAES, YVES DEJAEGHERE & ALLISON HARELL, *De houding van jongeren ten aanzien van holebi-rechten. Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse*, Leuven, 2007; MARCIA POELMAN & DIRK SMITS, *Agressie tegen holebi’s in Brussel Stad*, Brussel, 2007; JOHN VINCKE, ALEXIS DEWAELE, WIM VAN DEN BERGHE & NELE COX, *Discriminatie van holebi’s op de werkvloer : Over inkomensverschillen, sectorsegregatie en het ‘roze’ plafond*, Gent, 2008; TINA DE GENDT, “Holebitolerantie bij moslimjongeren verdubbeld”, in *De Morgen*, 1.10.2008.

3 Zie bijvoorbeeld : “Leg homoseksualiteit op lagere school uit”, in *De Standaard*, 6.11.2006; STIJN BEX & JAN ROEGIERS, “Is er nog nood aan een holebibeweging in ons land?”, in *Samenleving en Politiek*, nr. 5, 2006 (jrg. 13), p. 11-12.

4 GEORGE L. MOSSE, CLAUDIA SCHOPPMANN, KATHARINA KAISER e.a., *Der homosexuellen NS-Opfer gedenken*, Berlijn, 1999, p. 12. Een niet-exhaustieve lijst van homomonumenten vindt men in THIJS BARTELS, *Dansen op het homomonument*, Amsterdam, 2003, p. 110-112 en MONICA GEYLER-VON BERNUS (red.), *Kunstwettbewerb. Denkmal für die im Nationalsozialismus verfolgten Homosexuellen. Dokumentation des Auftaktkolloquiums am 7. und 8. April 2005 im Abgeordnetenhaus von Berlin*, Berlijn, 2005, p. 175-181.

hoofd worden gezien. Dit kreeg in een tijdspanne van twintig jaar een zeer brede invulling en wordt bijvoorbeeld ook gebruikt voor de herinnering van aidsslachtoffers, als locatie voor festiviteiten of (politieke) manifestaties⁵. Naast zijn functie als gedenkteken vervult het dus steeds opnieuw gedefinieerde functies in de wijzigende hedendaagse context. Dit zat duidelijk vervat in het ontwerp van drie gelijkzijdige driehoeken in roze graniet (die heden, verleden en toekomst symboliseren) die samen een vierde driehoek vormen⁶. Dit groots opgevatte monument – de zijden van de vierde driehoek beslaan elk 36 meter – zette de stap van de eenvoudige herdenkingsplaque naar imposantere monumenten onder andere in Den Haag (1993), Frankfurt (1994) en Sydney (2001). Bij de redactie van deze bijdrage werd in Berlijn een monument onthuld voor de homoseksuele slachtoffers van het nationaal-socialisme⁷. Bijna gelijktijdig kwam het bericht dat ook in Tel Aviv een dergelijk monument zal worden opgericht⁸. België maakte kennis met het fenomeen “holebimonument” toen er in 2007 quasi gelijktijdig en onafhankelijk van elkaar in drie steden een werd opgericht (Verviers en Brussel) of aangekondigd (Hasselt). In deze bijdrage verken ik hun ontstaanscontext, vorm en

betekenis, alsook de manier waarop zij gebruik maken van het verleden.

Drie holebimonumenten in België

Louter toevallig zijn de monumenten gespreid over de drie gewesten. Telkens betreft het initiatieven die het lokale bestuursniveau niet overstijgen. In twee gevallen gebeurde de financiering zonder steun van overheidswege. Qua vorm verschillen de monumenten van klassieke gedenkplaat tot postmodern kunstwerk. Het monument in Verviers sluit met zijn bescheiden omvang aan bij de eerder traditionele (holebi)monumenten. De geëmailleerde herinneringsplaque op A3-formaat werd aangebracht aan de binnenkant van het gebouw *l'Harmonie*, nabij het Centraal Station. De plaquette geeft de figuur weer van één kaalgeschoren man in gestreepte pluim, wat een typische iconografische verwijzing is naar de concentratiekampen van het naziregime. Dit blijkt verder ook uit het prikkeldraad dat tegen een lege, witte achtergrond staat afgebeeld. Op de borst van de afgebeelde kampgevangene prijkt een grote omgekeerde roze driehoek – het symbool dat in concentratiekampen moest worden gedragen door personen die werden vervolgd wegens homoseksualiteit⁹. Het is

5 THIJS BARTELS, *Dansen op het homomonument...*; “Belangstellenden vieren jubileum homomonument”, in *Het Parool*, 8.9.2007; “Korpschef bezorgd om intolerantie tegenover homo’s”, in *NRC Handelsblad*, 9.9.2007; “Homo’s protesteren tegen weigerambtenaren”, in *NRC Handelsblad*, 29.3.2007.

6 THIJS BARTELS, *Dansen op het homomonument...*, p. 41-44.

7 “Ein grauer Kubus, jedoch leicht aus der Achse gekippt”, in *Die Welt*, 7.5.2006. “Ein Kuss für die Ewigkeit”, in *Die Zeit*, 28.5.2008. Voor de ontstaansgeschiedenis van het monument, zie : GEORGE L. MOSSE, CLAUDIA SCHOPPMANN, KATHARINA KAISER e.a., *Der homosexuellen NS-Opfer...*

8 CATHERINE DUPEYRON, “Homosexualité en Israël: vers la banalisation”, in *Regards. Publication du Centre communautaire laïc juif*, 9.2008, p. 24-25.

9 Hier dient opgemerkt dat ook andere symbolen werden gebruikt. Zo droegen de Franse homoseksuele gedeporteerden uit de (door het Derde Rijk ingelijfde) Elzas bijvoorbeeld blauwe baretten. *La déportation*

- Het holebimonument aan de Kolenmarkt en de Plattesteestraat te Brussel. "Mijn Holebi-helden – een monument van iedereen / Ma Mythologie Gay – un monument de tout le monde" van Jean-François Octave werd onthuld op 17 mei 2007.
(Foto André Goldberg)

het enige element in kleur op de plaat die voor de rest uit zwart-, wit- en grijstinten bestaat. De figuur werd afgebeeld alsof hij opkijkt naar het citaat dat boven het prikkeldraad linksboven in de afbeelding werd opgenomen. Een bijschrift verduidelijkt dat het een fragment betreft uit de roman *Escal-Vigor* (1898) van Georges Eekhoud (zie verder). Onderaan het monument geeft een tekst beknopte duiding over de vervolging van homoseksualiteit in nazi-Duitsland en over het monument zelf.

Het tweede monument staat in Brussel en werd vervaardigd door kunstenaar Jean-François Octave die door vorig werk reeds ervaring had met stedelijke kunst in het Brusselse¹⁰. Zijn aanvankelijke bedoeling betrof het aanleggen van een parcours van gekleurde stoeptegels, waarop telkens de namen van twee mannen, twee vrouwen of een man en een vrouw met de figuur van een hart zouden worden opgenomen. Deze piste werd echter verlaten door de adviserende commissie wegens te weinig zichtbaar en bovendien onderhevig aan snelle slijtage¹¹. Uiteindelijk werd een tweede idee uitgevoerd: een zuil van drie meter hoog, opgetrokken uit blauwe stalen platen waarop in witte

letters ruim duizend eigennamen werden aangebracht. In de woorden van de kunstenaar gaat het om “een verzameling van illustere personen uit de geschiedenis of de actualiteit van de holebiwereld (zowel klassieke filosofen als popsterren of iconen), alsook mensen van het terrein, of ze nu zelf holebi of sympathisant zijn”¹². Tussen de vele namen bevindt zich ook een aantal opzettelijk leeg gelaten witruimtes die ondertussen reeds door passanten werden ingevuld. De betekenis achter deze witruimtes – in feite betreft het doorstreepte namen – is dat zij symbool staan voor “morele, religieuze, familiale of sociale censuur die sommige mensen belet hun homoseksualiteit (of hun leven in het algemeen) vrij te beleven...”¹³.

De locatie waar het monument werd opgericht – de Plattestein – werd niet lukraak gekozen. De Brusselse Sint-Jacobswijk (de Kolenmarkt en omliggende straten) is weliswaar geen ‘gay getto’ maar komt met haar concentratie aan (horeca-)zaken die zich specifiek tot een holebipubliek richten aardig in de buurt¹⁴. Regenboogvlaggen – sinds de jaren 1980 het internationale symbool van de holebibeweging – zijn prominent in het straatbeeld aanwezig en ook het

des homosexuels. Actes des quatrièmes assises internationales de la mémoire gay et lesbienne: Bibliothèque municipale de Lyon, 24-26 mars 2005, Lyon, 2006, p. 40.

10 Jean-François Octave (Aarlen, 1955) studeerde architectuur aan het Sint-Lucas en het Nationaal Hoger Instituut van Ter Kameren. Hij is professor van het atelier “*Image dans le milieu*” aan de *Ecole supérieure des arts plastiques et visuels* (Bergen) en exposeert sinds 1983 in binnen- en buitenland. In 1998 zorgde hij voor de aankleding van het Brusselse metrostation Heizel.

11 Gesprek Mathieu Vanhaelewyn met Bruno De Lille, Brussel, 16.5.2008 (Evdok).

12 Toelichtende tekst van Jean-François Octave, 10.2007 (Evdok).

13 *Idem*.

14 Een uitdieping van het fenomeen ‘gay ghetto’ aan de hand van de Parijse casus vindt men bij: MICHAEL SIBALIS, “Urban Space and Homosexuality: The Example of the Marais, Paris’ ‘Gay Ghetto’”, in *Urban Studies*, nr. 9, 2004 (jrg. 41), p. 1739-1758.

Regenbooghuis/*Maison arc-en-ciel* – het overkoepelende orgaan van verschillende Nederlandstalige en Franstalige holebi-verenigingen in Brussel – en de Franstalige holebiorganisatie *Tels Quels* zijn er gevestigd. Het monument is met andere woorden verankerd in een deel van het hedendaagse holebigebieden van de hoofdstad.

Welke vorm het derde monument, dat werd aangekondigd in oktober 2007, zal aannemen was bij het redigeren van deze bijdrage nog niet bekend. Het project zit momenteel in het stadium van fondsenwerving. De resultaten daarvan zullen uiteraard mee bepalend zijn voor de selectie van het uiteindelijke monumentontwerp. Wel is duidelijk dat het monument in Hasselt zal komen, ten laatste in 2015. Ondertussen liet men weten dat een in aanbouw zijnde nieuwbouwcomplex langs de kanaalkom als locatie wordt beoogd¹⁵.

Schaamte en trots : twee herinneringsoevers

Zoals elke gemeenschap hebben ook holebi's eigen symbolen die mee hun identiteit helpen uitdragen. Onder die noemer vallen ook monumenten. Inherent aan alle monumenten is dat zij willen aanzetten tot gedenken, om iemand of iets voor de vergetelheid te be-

hoeden¹⁶. De initiatiefnemers van de Belgische holebimonumenten halen in hun voorstellen als drie belangrijkste motieven aan : eren, herdenken en waarschuwen. Zij sluiten daarmee aan bij hun buitenlandse voorgangers en verenigen zo in zich de drie functies die herdenkingsmonumenten hebben en waarvoor in het Duits zelfs drie aparte termen bestaan : het *Denkmal* (herinneren), het *Ehrenmal* (herinneren om hulde te brengen) en het *Mahnmal* (herinneren om te waarschuwen)¹⁷. Deze monumenten fungeren als identiteitsdragers voor de holebigemeenschap, die ermee een eerbetoont brengt aan slachtoffers (repressie, homofobie, aids,...) en voortrekkers uit de eigen gemeenschap en tegelijkertijd aanmaant tot waakzaamheid, nu en in de toekomst.

In zijn studie van de oorlogsmonumenten van de Eerste Wereldoorlog wees Jay Winter op de persoonlijke betekenis die deze monumenten hadden op het tijdstip van hun oprichting : “*It used collective expression, in stone and in ceremony, to help individual people – mothers, fathers, wives, sons, daughters, and comrades-in-arms – to accept the brutal facts of death in war*”¹⁸. Winter gewaagt daarbij van een gebundelde actie van personen die tot elkaar in een relatie staan via een ‘*fictive kinship*’ of keuzefamilie¹⁹. Precies deze term wordt in sociologische literatuur

¹⁵ Persbericht Het Nieuwe Huis, 8.5.2008 (Evdok).

¹⁶ JAN ART, “Het historisch monument : een bepaalde manier van omgaan met het verleden”, in FRANK SEBERECHTS (red.), *Duurzamer dan graniet. Over monumenten en Vlaamse beweging*, Tiel, 2003, p. 15.

¹⁷ RÉGIS SCHLAGDENHAUFFEN-MAIKA, *La bibliothèque vide et le mémorial de l’holocauste de Berlin. Lieux de mémoire pour construire l’Histoire*, Parijs, 2005, p. 26-27.

¹⁸ JAY WINTER, *Sites of Memory, Sites of Mourning*, Cambridge, 1996, p. 94.

¹⁹ *Idem*, p. 30. Zie ook : JAY WINTER, *Remembering War. The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*, New Haven/Londen, 2006, p. 135-153.

courant gebruikt in verband met holebi's – al is het geen exclusief holebifenomeen. Het duidt op het verschijnsel dat holebi's uitgebreide vriendschapsnetwerken gaan uitbouwen om verstoorde of conflictueuze familiebanden te compenseren²⁰. We zullen verder zien dat de holebimonumenten in België allen voortkomen uit zo'n keuze-familie, namelijk dat deel van de holebigemeenschap dat op georganiseerde wijze bepaalde politieke doelen nastreeft : de holebibeweging.

Hier dient echter opgemerkt dat 'de' holebibeweging geen monoliet is, en dat de holebigemeenschap onderling gefragmenteerd is in verschillende subgemeenschappen en/of –identiteiten – denk alleen nog maar aan *gays*, lesbiennes, biseksuelen en – recent ook – transgenders²¹. De holebimonumenten in België krijgen voornamelijk een mannelijke invulling. Op de gedenkplaat in Verviers is het een mannelijk figuur die pontificaal staat afgebeeld; de zuil van Jean-François Octave vermeldt overwegend mannelijke persoonsnamen. De meeste monumenten mogen dan wel bedoeld zijn voor holebi's, meestal worden ze met de specifieke naam *homo*-monument bedacht, in plaats van de meer inclusieve term holebi te gebruiken. Lesbiennes, biseksuelen en transgenders verdwijnen daardoor vrijwel onmiddellijk

in de schaduw. Dit sluit ook aan bij de grotere zichtbaarheid van homomannen in de samenleving. Het monument dat in Hasselt zal komen, geeft alvast aan met die traditie te willen breken : “Wij verkiezen (...) geen homomonument maar iets met meer inhoud dan enkel de doelgroep homo's alleen. Ondertussen spreken we van holebi's. Wij opteerden om ook genderdiversen te betrekken bij dit project”²².

De onderlinge gespletenheid van de holebigemeenschap kwam bijvoorbeeld naar voren in een pijnlijke controverse rond het Berlijnse monument. Zo rees er protest tegen de videoprojectie van een kus van twee mannen die in de installatie wordt getoond. Het Duitse feministische tijdschrift *Emma* kantte zich tegen “*ein Homo-Mahnmal (...), das ausschlie lich der schwulen Opfer in der Nazi-Zeit gedenkt – die lesbischen Opfer jedoch ignoriert*”²³. Lesbische vrouwen werden echter niet als dusdanig geïsoleerd door de Duitse strafwet en een systematische vervolging van lesbische vrouwen die vergelijkbaar zou zijn met die van homoseksuele mannen vond dan ook niet plaats²⁴. Maar een monument is geen geschiedenisboek en de politieke boodschap die men wil uitdragen komt niet noodzakelijk overeen met de historische realiteit die men daarvoor als

20 ALEXIS DEWAELE, NELE COX & WIM VAN DEN BERGHE, *De maatschappelijke positie van holebi's...*, p. 18-20.

21 ALEXIS DEWAELE, *Structurele en culturele belemmeringen en succesfactoren in het leven van holebi's : een verkenning*, Antwerpen, 2003, p. 65-82.

22 Informatiefolder 'Holebi-monument in Hasselt' (Evdok).

23 “Stoppt das Homo-Mahnmal !”, http://www.emma.de/stoppt_das_homo_mahnmal.html [laatst geraadpleegd op 14 februari 2008].

24 CLAUDIA SCHOPPMANN, “Zeit der Maskierung. Zur Situation lesbischer Frauen im Nationalsozialismus”, in GEORGE L. MOSSE, CLAUDIA SCHOPPMANN, KATHARINA KAISER e.a., *Der homosexuellen NS-Opfer...*, p. 30-43.

vehikel neemt ²⁵. En dus werd besloten dat de video in de betonnen kubus elke twee jaar zou worden vervangen. Alles wijst erop dat in de volgende film de seksualiteit tussen vrouwen centraal zal staan ²⁶.

Hier wordt een heikel punt aangeraakt. Welk verleden wordt door de holebibewegingen gekozen als kapstok om de identiteit aan op te hangen? Holebimonumenten lijken vooral te putten uit onderdrukking en vervolging in het verleden. Daar wordt het discours van bevrijding tegen afgezet. De holebi-emancipatie wordt dan een tocht tussen deze twee topoi. Dit alles gebeurt in een context van trots of “*pride*” dat binnen de holebigemeenschap een geïkht begrip is. Het vormt als het ware de pendant van de wijze waarop vroeger met het *crimen nefandum* (de stomme zonde; datgene waarover niet wordt gepraat) werd omgegaan. Het gaat daarbij niet om fierheid over de seksuele geaardheid *an sich* maar, zoals Julien Picquart het schreef, “*c’est la fierté de ne plus avoir honte*” ²⁷. De schaamte/trots-dichotomie wordt beschouwd als een belangrijk element in de identiteitsstructuur van holebi’s ²⁸. Zij komt duidelijk naar voren in het monument van Verviers door zowel in het figuratieve thema als in de begeleidende tekst de nazivervolging

van homoseksualiteit op de voorgrond te plaatsen. De afgebeelde figuur heeft daarbij de kin omhoog en lijkt de hem opgespelde driehoek – en daarmee zijn situatie – manmoedig te dragen. Deze tweedeling wordt nog versterkt door het opnemen van een (samengesteld) combattief citaat uit *Escor-Vigal* – de roman waarin Eekhoud de liefde tussen twee mannen beschrijft en die hem in 1900 voor het gerecht bracht ²⁹. Het monument verlaat hiermee echter de exclusief nazi-Duitse context en betreft zich ook op homofobie in België. De combinatie is begrijpelijk maar leidt tot een verwarrend resultaat. Eekhoud, die in 1927 overleed, had geen uitstaan met de vervolging van homoseksualiteit in nazi-Duitsland. Door het opnemen van een metatekst die stelt dat het monument werd opgericht “*pour que ses visiteurs se souviennent de ce martyre trop longtemps tu, mais surtout, pour rappeler que, dans notre pays, l’homophobie n’est plus une opinion mais un délit au même titre que toutes les formes de discrimination*”, wordt verwezen naar de recente antidiscriminatiewet en de mentaliteitswijziging die in België kan worden opgetekend ten aanzien van homoseksualiteit. De vele schering- en inslagdraden die voor de herdenkingsplaat werden gebruikt, resulteren in een complex

25 Zie ook de casus over de zwarte driehoek en het ontstaan van een aparte herinnering bij lesbiennes, als onderscheid tegenover de (succesvollere) roze driehoek die vooral op homoseksuele mannen doelde. ERIK N. JENSEN, “The Pink Triangle and Political Consciousness: Gays, Lesbians, and the Memory of Nazi Persecution”, in *Journal of the History of Sexuality*, nr. 1-2, 2002 (jrg. 11), p. 333-336.

26 “Ein Kuss für die Ewigkeit”, in *Die Zeit*, 28.5.2008.

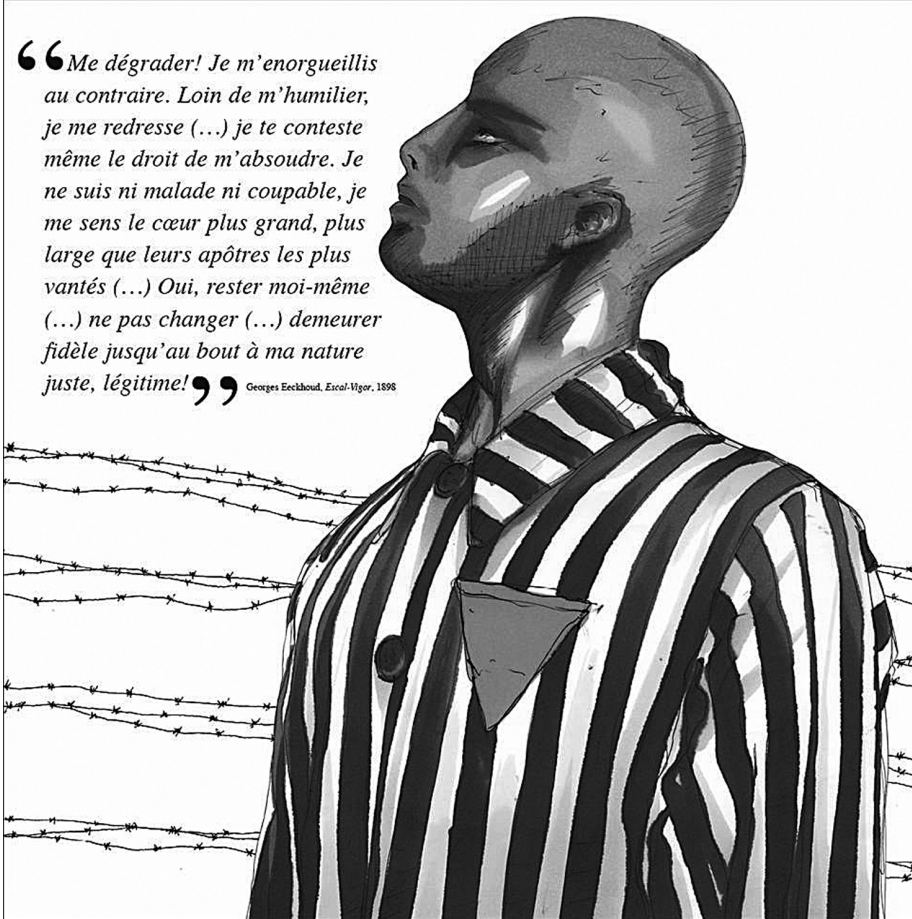
27 JULIEN PICQUART, *Pour en finir avec l’homophobie*, Clamecy, 2005, p. 103.

28 SALLY R. MUNT, “Shame/pride dichotomies in Queer As Folk”, in *Textual Practice*, nr. 3, 2000 (jrg. 14), p. 533.

29 MIRANDE LUCIEN, *Eekhoud le rauque*, Villeneuve d’Ascq, 1999. ANNE GANZEVOORT, “Tussen norm, ideaal en politieke realiteit. ‘Afwijkend’ seksueel gedrag en Belgisch links”, in DENISE DE WEERDT (red.), *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent, 1999, p. 247-251.

“Me dégrader! Je m'enorgueillis au contraire. Loin de m'humilier, je me redresse (...) je te conteste même le droit de m'absoudre. Je ne suis ni malade ni coupable, je me sens le cœur plus grand, plus large que leurs apôtres les plus vantés (...) Oui, rester moi-même (...) ne pas changer (...) demeurer fidèle jusqu'au bout à ma nature juste, légitime!”

Georges Eckhoud, Escal-Vigor, 1898

Durant la seconde guerre mondiale, le régime nazi a utilisé le §175 du code pénal allemand pour arrêter, déporter et martyriser plus de 10.000 gays et lesbiennes dont 60% ne sont jamais revenus. Les premiers portèrent un triangle rose, les secondes un triangle noir, les premiers étaient promis au programme de rééducation, à l'avilissement le plus complet, aux expériences médicales; les secondes aux bordels militaires des camps et à leur violence sadique. Après la guerre, ils furent les seuls à ne pas pouvoir bénéficier d'une aide de l'Etat allemand car le §175 resta en vigueur jusqu'en 1969 et qu'ils furent, jusque-là, considérés comme des prisonniers de droit commun.

A l'initiative de l'asbl *Tels Quels*, la Ville de Verviers a apposé cette plaque le 17 mai 2007, *Journée mondiale de lutte contre l'homophobie*, pour que ses visiteurs se souviennent de ce martyr trop longtemps tu, mais surtout, pour rappeler que, dans notre pays, l'homophobie n'est plus une opinion mais un délit au même titre que toutes les formes de discrimination.

- Reproductie van de gedenkplaat die op 17 mei 2007 werd onthuld in Verviers. Met dank aan Dan Lelarge van *Tels Quels*. (Affiche SOMA)

weefsel waarbij vernedering en trots, geschiedenis en herinnering, België en nazi-Duitsland moeilijk uit elkaar te rafelen zijn.

Als het monument in Verviers in eerste instantie naar een afgebakende gebeurtenis in de geschiedenis lijkt te verwijzen (namelijk de nazistische vervolging van homoseksualiteit die er op het voorplan staat), dan opteerde men bij het Brusselse monument voor een bredere thematische aanpak. In tegenstelling tot de plaque van Verviers – waar het werkwoord *martyriser* woordelijk staat vermeld – schrijft het Brusselse monument zich niet in het slachtofferschap in. Met zijn uitgebreide verzameling namen behoort het integendeel tot die andere “traditie”; die van het in uitgesponnen namenlijsten outen (dit wil zeggen het naar buiten brengen van de homoseksuele geaardheid) van belangrijke personaliteiten en rolmodellen uit de geschiedenis, waarbij men zich ‘door associatie’ aanvaardbaar maakt ³⁰.

Vrijwel onmiddellijk roept dit monument de vraag op naar de selectie van de namen. “*Nous avons recueilli des noms d’anonymes via internet, notamment de Français et d’Américains. Nous avons*

également sélectionné des noms à partir du dictionnaire Larousse Gay,” stelt Jean-François Octave ³¹. De kunstenaar beschikte daarbij over volledige vrijheid in de keuze van de namen die hij op het monument aanbracht, en diende deze niet aan een inhoudelijke controle te onderwerpen ³². De titel van het monument is zeer letterlijk te interpreteren : het gaat om een persoonlijke keuze, hetgeen ook deels het overheersen van mannen op het monument (66 % van de persoonsnamen ten opzichte van 34 % vrouwen en 0,2 % transseksuelen) kan verklaren ³³. Daarnaast werden ook ‘onbekenden’ en sympathisanten opgeroepen om hun naam vrijwillig op het monument te laten opnemen ³⁴. Na voltooiing van het monument, werden ten slotte nog namen toegevoegd door derden. In het Brusselse monument ligt de focus paradoxaal genoeg dus niet op de ruim duizend namen die op het monument staan opgesomd – namen van (fictieve) personen die al dan niet holebi waren/zijn – maar op diegene die deze namen uitspreekt en ze in herinnering brengt. Dit wordt verduidelijkt door de titel van het werk : “*mijn holebi-helden*”. Maar tegelijk is het een monument *van iedereen*. In het monument laat de kunstenaar dus zijn

30 William Benemann omschreef het zo : “*As the twentieth century stumbled into the twenty-first, this Gay Name Game grew into a frenzy of books and web sites, list begetting list, vague innuendo morphing into granite fact in a cringe-inducing effort that all too often seemed to be pleading that gay people aren’t so silly, evil, and inconsequential as everyone seemed to think. Alexander the Great. Sappho. Leonardo da Vinci. George Michael. See ? See ?*” [in *Journal of the History of Sexuality*, nr. 3, 2002 (jrg. 11), p. 483].

31 “Inauguration à Bruxelles d’une oeuvre contre l’homophobie”, in *La Libre Belgique*, 17.5.2007. Bedoeld wordt : DIDIER ERIBON (dir.), *Dictionnaire des cultures gays et lesbiennes*, Larousse, 2003.

32 Gesprek Mathieu Vanhaelewyn met Bruno De Lille, Brussel, 16.5.2008 (Evdok).

33 Eigen steekproef aan de hand van de namenlijst die aan de basis lag van het monument en in totaal 1.152 namen telde.

34 Een oproep daartoe staat te lezen op http://www.rainbowhouse.be/fr/colonne_plattesteen.htm [laatst geraadpleegd op 19 mei 2008].

individuele herinnering samenvloeien met de collectieve herinnering van de holebigemeenschap.

De grote subjectiviteit die in het monument ligt, stelt het meteen bloot aan kritiek. Zo reageerde Paul Borghs met een negatief editoriaal in het tijdschrift *ZiZo*. Borghs struikelde over het feit dat de openlijk homoseksuele en in 1934 geëlimineerde voorman van de *Sturmabteilung* Ernst Röhm en de beeldhouwer Arno Breker (die zijn vaak homo-erotisch getinte sculpturen door het naziregime liet inschakelen) zouden worden opgenomen in de lijst, terwijl een aantal personen uit de holebibeweging werden vergeten, waaronder de in 2007 overleden Suzan Daniel³⁵. Borghs, actief in de (Vlaamse) holebibeweging, reikt in zijn stuk een eigen lijstje van namen aan die volgens hem ten onrechte ontbreken. Hij besluit: "Uiteraard heeft elk lijstje zo zijn beperkingen. Maar dat onder de noemer '*Mijn holebi-helden*', bovenstaande namen over het hoofd werden gezien, getuigt toch wel van grof amateurisme. De vele namen van bekende holebi's die braafjes hebben gewacht om uit de kast te komen tot het pad geëffend was, en die verder weinig betekenen voor de holebiemancipatie, hadden dan weer gerust achterwege kunnen blijven. Hopelijk komt er snel een écht holebimonument in België. In plaats van de veredelde elektriciteitscabine die daar nu voor moet doorgaan en waarvan de

goedkoop en onkunde langs alle kanten afstraalt"³⁶.

Holebimonumenten en de heteronormatieve ruimte

Paul Borghs' kritiek is revelerend voor de betekenis van het gekozen verleden in de monumenten. De vraag wat of wie in herinnering wordt gebracht, is slechts belangrijk in functie van de vraag door wie de monumenten werden gerealiseerd en waarom. Wie koos de historische verwijzingen en met welk doel wordt het verleden geïnstrumentaliseerd? Met andere woorden: wat valt er te zeggen over '*the monuments inner life*'?³⁷

Door wie?

Het Brusselse monument werd gemaakt op bestelling van de Stad Brussel in het kader van haar gelijkemansbeleid, om solidariteit en tolerantie uit te dragen. De voorgeschiedenis van het monument gaat terug tot vóór de gemeenteraadsverkiezingen van 2000, toen de Brusselse AGALEV-kern in het kader van zijn gelijkemansprogramma het voorstel lanceerde een monument op te richten voor holebi's, als signaal maar ook om te tonen dat Brussel een tolerante stad is. Toen de groene partij na de gemeenteraadsverkiezingen van oktober dat jaar de schepen van Gelijke Kansen (Bruno De Lille) leverde, ontwikkelde deze het voorstel verder in

35 Suzanne De Pues (pseud. Suzan Daniel) was een lesbische activiste uit het Brusselse, die in 1953 aan de wieg stond van de eerste holebigroepering in België. Naar haar werd het in 1996 opgerichte holebiarchief Fonds Suzan Daniel (www.fondssuzandaniel.be) vernoemd. De Pues overleed in november 2007.

36 *ZiZo*, nr. 83, 2007 (jrg. 14), p. 4.

37 JAMES E. YOUNG, *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*, New Haven/Londen, 1993, p. 14.

samenspraak met de schepen van Stedenbouw (Henri Simons van ECOLO; sinds 2007 PS), die ook het nodige budget kon vrijmaken³⁸. Het initiatief kwam dus duidelijk voort uit de politieke sfeer, doch de initiatiefnemer was zelf actief geweest in de holebibeweging³⁹. De onthulling van het monument gebeurde in aanwezigheid van de Brusselse burgemeester Freddy Thielemans (PS) en schepen van Gelijke Kansen Ahmed El Ktibi (PS). Het daarvoor uitgekozen moment is eveneens revelerend voor de achterliggende boodschap: de Internationale Dag tegen de Homofobie. Over de locatie die voor het monument werd uitgekozen, werd hoger al iets gezegd.

Ook de andere monumenten wortelen duidelijk in het maatschappelijk (holebi) middenveld. In Verviers betrof het een initiatief van de lokale *Tels Quels*-werking. Het project mocht onmiddellijk rekenen op de steun van het schepencollege. De inwijding van het monument – die eveneens in het kader van de Internationale Dag tegen de Homofobie plaatsgreep – gebeurde in aanwezigheid van Waals minister van Gelijke Kansen Christiane Vienne (PS), de voorzitter van het Parlement van de Franse Gemeenschap Jean-François Istasse (PS) – tevens de Vervierse schepen van Cultuur – en de Vervierse schepen van Gelijke Kansen Michèle Dupuis (PS). Het Hasseltse monument is een initiatief van de plaatselijke holebivereniging Het Nieuwe Huis vzw. Net als in Verviers

kan het project rekenen op de steun van lokale en provinciale overheden. Verder werd er bij de Koning Boudewijnstichting een projectrekening geopend waarop individuen, bedrijven, organisaties en gemeenten giften kunnen storten⁴⁰.

Holebimonumenten in de heteronormatieve ruimte

In deze bijdrage heb ik de term holebimonument gebruikt als aanduiding van dit recente fenomeen. Die term werd ook in de media gehanteerd. Maar wat maakt van een monument een holebimonument? De twee reeds in België gerealiseerde holebimonumenten zijn vormelijk noch inhoudelijk expliciet als dusdanig te herkennen. Denk de roze driehoek weg en de plaque in Verviers zou evengoed kunnen verwijzen naar de concentratiekampen in het algemeen. Wie niet met de roze driehoek bekend is, komt maar door het lezen van de duidende tekst te weten waarnaar het monument wil verwijzen. Het Brusselse monument is *überhaupt* niet figuratief, en voor wie niet bekend is met de context van het monument (en daarmee bedoel ik zowel de ontstaanscontext als de ruimtelijke context waar het werd ingeplant) zal door het scannen van de namen op het monument moeilijk de boodschap ervan kunnen achterhalen – er bevindt zich een beknopte toelichting in kleine letter onderaan één van de platen. In zekere zin

38 Gesprek Mathieu Vanhaelewyn met Bruno De Lille, Brussel, 16.5.2008 (Evdok). "Agalev vraagt oprichting van homomonument", in *Brussel Deze Week*, 2.5.2000.

39 *ZiZo*, nr. 46, 2001 (jrg. 8), p. 38-39. Gesprek Mathieu Vanhaelewyn met Bruno De Lille, Brussel, 16.5.2008 (Evdok).

40 Persbericht Het Nieuwe Huis, 8.5.2008 (Evdok). Koning Boudewijnstichting, <http://www.kbs-frb.be>.

staat dit monument haast onopvallend op het trottoir en wordt het – om Robert Musil te parafraseren – onzichtbaar⁴¹. In Verviers werd de gedenkplaat aan de binnenkant van een gebouw aangebracht, wat een bijna letterlijke interpretatie geeft aan dit zogenaamd onzichtbaar zijn van monumenten. In deze context doet de onzichtbaarheid van monumenten denken aan de maatschappelijke onzichtbaarheid van de holebi's als minderheidsgroep⁴².

De essentiële betekenis van deze monumenten ligt dus in hun bestaan zelf; in hun aanwezigheid. Die aanwezigheid moet begrepen worden als aanwezigheid in een heteronormatieve context. Met de term heteronormativiteit wordt bedoeld op alle instellingen, structuren en praktijken die heteroseksualiteit tot onzichtbare norm maken, en waardoor diegenen of die praktijken die zich daaraan niet conformeren, worden gemarginaliseerd⁴³. De publieke ruimte is zo'n heteronormatieve context en de aanwezigheid van holebimonumenten vormt daarin een subversief element. Het projectvoorstel voor het monument in

Hasselt geeft dit duidelijk aan: "Door de opname van dit kunstwerk tussen de vele andere, willen we als holebigemeenschap onze aanwezigheid in het dagelijkse leven blijvend in het daglicht stellen"⁴⁴.

Dat is niet nieuw, getuige bijvoorbeeld het bestaan van de *Belgian Lesbian and Gay Pride* (BLGP)⁴⁵. Deze optocht die sinds 1996 jaarlijks door de hoofdstad toegt, vormt tegelijk een soort tableau vivant van de holebigemeenschap én een *State of the Union* van de verzamelde holebibeweging. Het zichtbaar aanwezig zijn van de holebi's (gepolitiseerd en geseksualiseerd) in de (gedepolitiseerde en gedeseksualiseerde) heteronormatieve openbare ruimte problematiseert de relaties tussen homo- en heteroseksualiteit, en tussen private en openbare ruimte⁴⁶. Een ander voorbeeld is de Internationale Dag tegen de Homofobie die jaarlijks op 17 mei plaatsvindt en waarnaar reeds werd verwezen. Op die dag wordt de aandacht gevestigd op homofobie wereldwijd. De diverse Belgische overheden hebben zich sinds 2005 bij dit initiatief aangesloten⁴⁷. Ook het uithangen van de regenboogvlag maakt de aanwezigheid

41 "There is nothing in this world as invisible as a monument. They are no doubt erected to be seen – indeed, to attract attention. But at the same time they are impregnated with something that repels attention". Geciteerd bij JAMES E. YOUNG, *The Texture of Memory...*, p. 13.

42 ALEXIS DEWAELE, *Structurele en culturele belemmeringen en succesfactoren...*, p. 42-43, 69-70.

43 MICHAEL WARNER, "Introduction : Fear of a Queer Planet", in *Social Text*, nr. 4, 1991 (jrg. 29), p. 3-17; SAMUEL A. CHAMBERS, "An Incalculable Effect' : Subversions of Heteronormativity", in *Political Studies*, 2007 (jrg. 55), p. 656-679.

44 Informatiefolder 'Holebi-monument in Hasselt' (Evdok).

45 Een beknopte ontstaansschets van 'Roze Zaterdag' in België leest men bij : BART HELLINCK, "Samedi rose / Roze zaterdag", in *Het Ondraaglijk Besef. Nieuwsbrief van het Fonds Suzan Daniel*, nr. 2, 1999, p. 7-12.

46 CHRIS BRICKELL, "Heroes and Invaders : gay and lesbian pride parades and the public/private distinction in New Zealand media accounts", in *Gender, Place and Culture*, nr. 2, 2000 (jrg. 7), p. 174. Zie ook : STEWART KIRBY & IAIN HAY, "(Hetero)sexing Space : Gay Men and 'Straight' Space in Adelaide, South Australia", in *Professional Geographer*, nr. 3, 1997 (jrg. 49), p. 295-305.

47 Op 17 mei 1990 haalde de Algemene Vergadering van de Wereldgezondheidsorganisatie homoseksualiteit van de lijst van geestesziekten. De in 1978 opgerichte International Lesbian and Gay Association (ILGA)

VERKEERD

van Martin Sherman • regie: Martine Geerinckx
vrij. 9 en zat. 10 januari 1998
Backstage Gent • 20 u.

Reservatie: Backstage • St.-Pietersnieuwstr. • 9000 Gent • Tel. (09) 233 35 35

Foto: Pierre & Gilles • WJ van jaggel.nl 1987 foto • Onward naar 2003 21.11.93

TOONEELKRING
REMBERT
TORHOUT

- De 'mannen met de roze driehoek' groeiden uit tot een krachtig beeld aan het einde van de 20ste eeuw. Deze affiche voor de opvoering van Martin Sherman's toneelstuk *Bent*, door een toneelgroep uit Torhout in 1998, maakt gebruik van het werk *Le Triangle rose* van het Franse kunstenaarsduo Pierre & Gilles (1993). (ANSA, nr. AF 007484)

van holebi's symbolisch zichtbaar in de openbare ruimte. Zo liet het stadsbestuur van Gent in 2003 op "Roze Zaterdag" de regenboogvlag hijsen op het stadhuis – een openbaar gebouw – om er haar ingezetenen op te attenderen dat de samenleving niet enkel uit heteroseksuelen bestaat. Het leidde prompt tot een vraag bij de extreemrechtse gemeenteraadsfractie⁴⁸.

Het oprichten van holebimonumenten trekt deze aanwezigheidspolitiek verder door. Maar in tegenstelling tot optocht, dag en vlag die allen een hechte band hebben met het moment waarop zij zich manifesteren, en dus per definitie vluchtig en performatief van aard zijn, zorgen de holebimonumenten voor een permanente en materiële aanwezigheid in de openbare ruimte. In die zin stelt de quasi geruisloze aanwezigheid van de zuil van Jean-François Octave de heteronormatieve publieke ruimte voor een lawaaierige uitdaging. Een Brussels gemeenteraadslid had het in haar kritiek op de plannen voor het monument veelzeggend over "*mises en scène tapageuses*"⁴⁹.

Roze driehoek : symbool met scherpe punten

In België veroorzaakten de twee gerealiseerde holebimonumenten en het derde geplande al bij al weinig controversie. Naast Paul Borghs van de Holebifederatie die over de keuze van de namen op het Brusselse monument struikelde en de onvermijdelijke kritiek van het type "*goûts et couleurs*"⁵⁰ maakten de (plannen voor de) monumenten weinig tot geen discussie los. Ook niet onder historici. Het monument in Brussel serveert nochtans namen zonder duiding. De plaquette in Verviers citeert een gebeurtenis zonder context. Hieronder wil ik, aan de hand van dit laatste monument ingaan op de problematiek van de universaliteit van de roze driehoek als symbool.

Trompe l'oeil

Onderzoek naar de vervolging van homoseksualiteit door het naziregime kwam laat op gang. Ondertussen bestaat er onder historici consensus dat in nazi-Duitsland ongeveer 100.000 mannen

stelde deze datum daarom voor als internationale dag tegen de homofobie, hetgeen door diverse landen werd gevolgd. In 2005 nam de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers een resolutie aan om 17 mei als nationale dag ter bestrijding van de homofobie uit te roepen (*Gedrukte Stukken*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2004-2005, 1659/004, 19 mei 2005). Het Parlement van de Franstalige Gemeenschap volgde op 21 juni (*Compte rendu intégral*, Parlement de la Communauté française, 2004-2005, 18, 21.6.2005, p. 92). Het Vlaams Parlement stelde een gelijkaardige daad (*Stukken*, Vlaams Parlement, 2005-2006, Stuk 633-3, 26.4.2006). Het Brussels Hoofdstedelijk Parlement nam een eigen resolutie aan op 12 mei 2006 (*Integraal Verslag*, Brussels Hoofdstedelijk Parlement, 2005-2006, 30, 12.5.2006, p. 48). Ook op gemeentelijk niveau vond de oproep her en der weerklank.

48 Stad Gent, *Bulletin van Vragen en Antwoorden*, 28.4.2003.

49 Persbericht Marion Lemesre (MR), 4.10.2005 (<http://www.mr.be>) [laatst geraadpleegd op 16 mei 2008].

50 Zie bijvoorbeeld enkele reacties in *De Magneet. Kwartaalschrift Het Roze Huis*, herfst 2007 (jrg. 12), p. 15.

werden gearresteerd op basis van het in 1935 verscherpte strafwetartikel 175. Dit Pruisische strafwetartikel uit 1871 richtte zich voortaan op elke handeling bij mannen die als homoseksueel kon worden geïnterpreteerd. Bovendien werden voortaan de straffen verzwaard. De helft daarvan kreeg een gevangenisstraf opgelegd. Tussen 10 en 15.000 personen werden naar een concentratiekamp gestuurd, waarvan naar schatting 60 % omkwam. Daarnaast lieten mannen zich ook overhalen om zich 'vrijwillig' te laten castreren⁵¹. In tegenstelling tot wat heel wat fictiewerk doet vermoeden, kwamen homoseksuele mannen in nazi-Duitsland dus niet per se in een concentratiekamp terecht⁵².

De situatie wordt nog minder eenduidig wanneer het de door nazi-Duitsland bezette gebieden betreft. In Nederland – dat onder een burgerlijk bestuur (*Zivilverwaltung*) stond, bestuurd door nazipartijleden – werd door een verordening van rijks-commissaris Arthur Seyss-Inquart eind juli 1940 de naziwetgeving ter zake over-

genomen, waardoor elk homoseksueel contact – tussen mannen – strafbaar werd. Daarmee werd de Nederlandse wetgeving uit 1911 (die homoseksuele contacten tussen meerder- en minderjarige mannen of vrouwen verbood) gelijkgeschakeld met de nazi-Duitse, en dus verscherpt. Ondanks het oprichten van een cartotheek en een speciale rechedienst – die erop wezen dat mannelijke homoseksualiteit in het 'stamverwante' buurland even scherp zou worden aangepakt als in nazi-Duitsland – bleek de omvang hiervan in praktijk relatief beperkt⁵³. Voor Frankrijk wees recent onderzoek op het bestaan van 63 bewezen gevallen waarbij personen werden gedeporteerd wegens homoseksualiteit⁵⁴. De Elzas-Moezel-streek was geannexeerd door nazi-Duitsland, zodat ginds §175 van kracht was. Vichy-Frankrijk voerde in 1942 een wet in die homoseksualiteit met personen jonger dan 21 jaar strafbaar stelde.

Er bestaan in de historiografie geen gevallen van personen die vanuit België werden gedeporteerd omwille van hun

51 KLAUS MÜLLER & JUDITH SCHUYF, "Daders, slachtoffers en verzetsstrijders. Mythes rond homoseksualiteit en fascisme", in Id. (red.), *Het begint met nee zeggen. Biografieën rond verzet en homoseksualiteit 1940-1945*, Amsterdam, 2006, p. 50-52; GEOFFREY J. GILES, "'The Most Unkindest Cut of All': Castration, Homosexuality and Nazi Justice", in *Journal of Contemporary History*, nr. 1, 1992 (jrg. 27), p. 41-61.

52 Zie : DORTHE SEIFERT, "Between Silence and License. The Representation of the National Socialist Persecution of Homosexuality in Anglo-American Fiction and Film", in *History & Memory*, nr. 2, 2003 (jrg. 15), p. 108-109.

53 Zie voor de Nederlandse situatie vooral : Pieter Koenders, "Vervolgingsijver in een 'stamverwant' buurland. Bestrijding van homoseksualiteit in bezet Nederland", in KLAUS MÜLLER (red.), *Doodgeslagen, doodgezwegen...*, p. 165-196; JUDITH SCHUYF, *Levenslang. Tiemon Hofman, vervolgd homoseksueel en avonturier*, Amsterdam, 2003. Verder dient uitgekeken naar de resultaten van het doctoraal onderzoek van Anna Tijsseling (IISG) rond repressie, vervolging en handelingsmogelijkheden van homoseksuelen tijdens, voor en na de bezetting in Nederland.

54 "De nouvelles recherches sur les archives confirment la déportation pour motif d'homosexualité depuis la France pendant la 2nd Guerre mondiale" (<http://deportation-homosexuelle.org>) [laatst geraadpleegd op 8 februari 2008]. Zie ook de studiedag "La déportation pour motif d'homosexualité en France. Débats d'histoire et enjeux de mémoire" (Dijon, 27.10.2007).

homoseksualiteit. In tegenstelling tot zijn buurlanden was homoseksualiteit vooreerst als dusdanig niet strafbaar – noch in het Franse strafwetboek van 1810 dat in het onafhankelijke België werd aangenomen, noch in het Belgisch strafwetboek dat in 1867 werd ingevoerd – wat niet wegnam dat homoseksuelen in aanvaring met het gerecht kwamen door artikels met betrekking tot onder andere aanranding van de eerbaarheid en openbare zedenschennis⁵⁵. Tijdens het grootste deel van de Duitse bezetting van 1940-1944 stond België – samen met Noord-Frankrijk – onder een militair bestuur (*Militärverwaltung*). Voor bezet België wijst niets er op dat er werd overgegaan tot een systematische en georganiseerde vervolging van homoseksuelen⁵⁶. Dat er zich onder de uit bezet België gedeporteerde personen homoseksuelen zullen hebben bevonden, kan alleen al door de wet van het grote getal worden aangenomen. Maar in die gevallen zullen deze personen niét gedeporteerd zijn *omwille van* hun homoseksualiteit. De Duitstalige kantons Eupen-Malmédy in de provincie Luik werden per 18 mei 1940 samen met tien andere Duitstalige gemeenten uit het arrondissement Verviers ingelijfd bij het Derde Rijk⁵⁷. Net zoals Elzas-Lotharingen in Frankrijk, werden deze ‘*heim ins Reich*’-gebieden gegermaniseerd, hetgeen

eveneens impliceerde dat de Duitse strafwetgeving daar van kracht werd. In tegenstelling tot de ingelijfde Elzas is er voor Eupen-Malmédy evenwel geen individuele casuïstiek bekend van personen die omwille van hun homoseksualiteit zijn vervolgd⁵⁸.

Waarom dan een herdenkingsplaque in Verviers? Een aantal echo’s van de onthulling van het monument in diverse persberichten en artikels is dienaangaande opmerkelijk te noemen. Zo verklaart een Belgapersbericht: “*Verviers n’a pas été choisie au hasard. En effet, les Belges qui ont été touchés par cette mesure de déportation étaient des germanophones habitant des communes dépendantes de la ville de Verviers*”⁵⁹. De lokale initiatiefnemer stelde dat het gebouw waarin de gedenkplaat werd aangebracht tijdens de bezetting “*a été utilisé par le service de déportation des nazis, d’où des Juifs et des homosexuels ont été dirigés vers les camps de la mort*”⁶⁰. Michel Duponcelle, de algemeen coördinator van *Tels Quels*, stelde het als volgt: “(...) *il était normal que cette plaque soit placée dans l’arrondissement de Verviers. En effet, les entre 10.000 et 100.000 homosexuels envoyés dans les camps nazis l’ont été parce qu’ils étaient aussi de nationalité allemande. Ils furent internés sur base d’un article du code pénal allemand. Du fait de l’annexion*

55 Zie bijvoorbeeld: ELS MAES, *Miss Blanche en Chiehelette. Verkennend historisch onderzoek naar de weerslag van het homoseksuele gebeuren in de gerechtelijke archieven en publieke opinie in Vlaanderen rond de eeuwwisseling*, licverh. Ugent, Gent, 1996.

56 Met dank aan historicus Gert De Prins van de Directie-generaal Oorlogsslachtoffers en Dimitri Roden, historicus verbonden aan het Fort van Breendonk.

57 CARLO LEJEUNE, *Die Säuberung. Band 1 : Ernüchterung, Befreiung, Ungewissheit (1920-1944)*, Büllingen, 2005, p. 57.

58 Zie voor Frankrijk : *La déportation des homosexuels...*

59 <http://www.7sur7.be> [laatst geraadpleegd op 25 oktober 2007].

60 *Le Soir (en ligne)*, 9.5.2007.

d'une partie de l'arrondissement de Verviers actuel par le IIIe Reich, les seuls homosexuels de Belgique qui ont pu être envoyés dans les camps nazis provenaient de notre région (...)"⁶¹ (vetjes auteur). De inrichters van de gedenkplaat in Verviers voeren evenwel geen *concreet* historisch bewijsmateriaal aan voor eventuele arrestaties en/of deportaties vanuit Verviers⁶². De Vervierse gedenkplaat vertoont daarom enigszins een *trompe l'oeil*-effect.

Verviers is geen unicum. Zo was er in 2001 reeds een minicontroverse rond het voorstel van resolutie dat drie Franstalige volksvertegenwoordigers in de Kamer indienden betreffende "de erkenning van de homoseksuele slachtoffers van het nazisme". Bewogen door de (weinige) getuigenissen die op dat moment in het buitenland aan de oppervlakte kwamen, waren zij benieuwd naar wat er in België was gebeurd⁶³. De indieners stelden "dat de strijd om die feiten weer onder de aandacht te brengen in de geschiedschrijving, ook te baat moet worden genomen om te ijveren voor een maatschappij die zich toleranter opstelt ten aanzien van haar minderheden". In het document vroegen de parlementairen onder andere om "de deportaties van homoseksuelen onder het naziregime officieel te erkennen". Het inrichten van een "interuniversitaire studie over de omvang

van het verschijnsel van de vervolging van de homoseksuelen door de nazi's en door andere historische fascistische regimes" werd – symptomatisch – vier punten verder in het voorstel geëist⁶⁴. Met ruggespraak van een historicus hekelden twee woordvoerders van de holebibeweging in een opiniestuk het initiatief: "er was in België geen 'homocaust'"⁶⁵.

Dat neemt niet weg dat ook in de plannen voor het Hasseltse monument de herinnering daaraan even de kop opsteekt wanneer de wens wordt uitgesproken om onder andere "een herinnering [te] geven aan de homoseksuelen die tijdens het naziregime zijn vervolgd, afgevoerd en vermoord" (met spreekt hier evenwel niet specifiek over België)⁶⁶. En in de embryonale fase van het Brusselse initiatief was de herdenking van homoseksuele slachtoffers aanvankelijk een potentiële piste, die men uiteindelijk links liet liggen. Zo waren er gesprekken met gewezen ULB-hoogleraar Michel Vincineau die op eigen initiatief reeds stappen zou hebben ondernomen voor het vervaardigen van een dergelijk monument⁶⁷.

De universele roze driehoek

Hoe is deze internationale 'automatische' aanname van de roze driehoek als historische realiteit te verklaren? Ten eerste

61 *La Meuse* (éd. Verviers), 19.5.2007. Met dank aan Jacques Wynants.

62 Gesprek Mathieu Vanhaelewyn met Daniel Lelarge, Verviers, 28.10.2007 (Evdok).

63 Gesprek Mathieu Vanhaelewyn met Zoé Genot (telefonisch), 8.4.2007 (Evdok).

64 *Gedrukte Stukken*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2000-2001, 1096/001, 12.2.2001.

65 ANKE HINTJENS, GIE VAN DEN BERGHE & FRANÇOIS SANT'ANGELO, "Er was in België geen 'homocaust'", in *De Standaard*, 22.1.2001. Een vertaling van de open brief verscheen onder de titel "*Il n'y a jamais eu d'homocauste*", in *Le Soir*, 3.2.2001.

66 <http://www/holebilimburg.be> [laatst geraadpleegd op 17 juli 2008].

67 Gesprek Mathieu Vanhaelewyn met Bruno De Lille, Brussel, 16.5.2008 (Evdok). Michel Vincineau had

- September 1978. Een militant van de homo-actiegroep De Rooie Vlinder deelt pamfletten uit aan het Fort van Breendonk, waar de officiële herdenking van de bevrijding van het kamp plaatsvindt. De erkenning van homoseksuelen als slachtoffer van de nazi's stuitte lange tijd op weerstand van andere slachtoffergroepen. In 2004 mocht voor het eerst een vertegenwoordiger van de holebibeweging deelnemen aan deze jaarlijkse plechtigheid. (Foto Krist De Munter)

hebben vervolgd homoseksuelen zich lang in stilzwijgen gehuld. Uit schaamte maar vaak uit terechte angst opnieuw te worden vervolgd. Het einde van de Tweede Wereldoorlog ging immers niet gepaard met een decriminalisering van homoseksualiteit. In heel wat landen liet die minstens op zich wachten tot de late jaren zestig. In Oost-Duitsland kwam het in de vroege jaren vijftig tot een terugschroeven van art. 175 naar de

situatie van vóór het naziregime. Pas in 1968 werd het helemaal afgeschaft. West-Duitsland volgde in 1969. In Nederland en Frankrijk werd de discriminatie van homoseksuelen met betrekking tot de seksuele minimumleeftijd respectievelijk in 1971 en 1981 uit de wetgeving gelicht. Voor de volledigheid kan ook worden vermeld dat homoseksualiteit in het Verenigd Koninkrijk uit de illegaliteit werd gehaald in 1967⁶⁸. Zoals vermeld was in

zich op een colloquium in 1988 reeds duidelijk uitgesproken voor meer aandacht voor de homoseksuele slachtoffers van het nazisme en tegen het stilzwijgen van hun bestaan :“(…) *n'est-il pas temps de se souvenir aussi du massacre des homosexuels par les nazis ?*”. MICHEL VINCINEAU, “Quelques réflexions et quelques interrogations sur le massacre des homosexuels nazis”, in YANNIS THANASSEKOS & HEINZ WISMANN (red.), *Révision de l'Histoire. Totalitarismes, crimes et génocides nazis*, Parijs, 1990, p. 145-153.

68 GERT HEKMA, “Die Verfolgung der Männer. Gleichgeschlechtliche männliche Begierden und Praktiken in der europäischen Geschichte”, in *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, nr. 3, 1998 (jrg. 9); p.338; SUSANNE ZUR NIEDEN, “De hiërarchie van de slachtoffers. Na oorlogse buitensluiting van vervolgd homoseksuelen”, in KLAUS MÜLLER (red.), *Doodgeslagen, doodgezwegen. Vervolg van homoseksuelen door het nazi-regime, 1933-1945*, Amsterdam, 2005, p. 229-2

België homoseksualiteit als dusdanig niet strafbaar, maar konden homoseksuelen wel in aanvaring met het gerecht komen via andere artikels uit het strafwetboek (zoals aanranding van de eerbaarheid en openbare zedenschennis) ⁶⁹. Eerst in 1965 – nota bene op het moment waar in andere landen een liberalisering aanvangt – werd door artikel 372bis de seksuele meerderjarigheid van homo's en lesbiennes opgetrokken van 16 tot 18 jaar. Dit discriminerende artikel werd in 1985 terug afgeschaft ⁷⁰. Maar ook daarna bleef er overal een groot maatschappelijk taboe op homoseksualiteit drukken. In dat maatschappelijk-juridisch kader traden slachtoffers niet naar buiten met hun verhaal. Tot de jaren 1970 bestond daarom geen *rechtstreekse* narratio van homoseksuele slachtoffers ⁷¹.

Met de contestatie en de seksuele revolutie brak voor de homobeweging een strijdbare periode aan, ingeluid door de 'Stonewall-rellen' van 1969 ⁷². Dit ging gepaard met de socialisatie van een generatie die de oorlog niet (bewust) had meegemaakt, maar het symbool van de roze driehoek ging gebruiken als functioneel vehikel voor het uitspreken van de eigen agenda. Een narratio die echter gebaseerd was op herinneringen uit de tweede hand. Het nazistische symbool werd gerecycleerd tot symbool waarmee deze generatie zich voortaan ging identificeren. Thijs Bartels schreef dat het "een teken van homotrots geworden [was] en als speld op de kleding [werd] gedragen, of aan een ketting om de hals; het 'brandmerk' was nu een sieraad" ⁷³. De dragers *merkten* zichzelf vrijwillig en trots als homoseksueel in

het nazi-regime, 1933-1945, Amsterdam, 2005, p. 229-248; DAGMAR HERZOG, *Sex After Fascism. Memory and Morality in Twentieth-Century Germany*, Princeton/Oxford, 2005, p. 88-95; ANDREAS PRETZEL; *From Persecution to Liberalisation : Politics and Homosexuality in the Early Years of the Federal Republic of Germany* (paper voorgesteld op een conferentie over de geschiedenis van homoseksualiteit, Amsterdam 4-5.8.2007).

69 Zie bijvoorbeeld : ELS MAES, *Miss Blanche en Chiehelette...*

70 ASTRID ELBERS, *Discriminatie van homoseksuelen in België tussen 1960 en 1988. De reactie van de Vlaamse homobeweging op twee gevallen: artikel 372bis Belgisch Strafwetboek en de schorsing van Eliane Morissens*, licverh., VUB, Brussel, 2002, p. 95-193.

71 Kai Kammermeister stelde: "As a silenced and humiliated group after the end of the Second World War, homosexuals were in no position to create a historical literature centered on dignity and the preservation of their suffering" [KAI KAMMERMEISTER, "Inventing History : Toward a Gay Holocaust Literature", in *The German Quarterly*, nr. 1, 1997 (jrg. 70), p. 23]. Hij suggereert daarbij dat er zoiets bestond als een 'groep', terwijl er in werkelijkheid vaak sprake was van extreme isolatie in stilzwijgen (KLAUS MÜLLER, "Amnesien. Formen des Vergessens, Formen des Erinnerns", in GEORGE L. MOSSE, CLAUDIA SCHOPPMANN, KATHARINA KAISER e.a., *Der homosexuellen NS-Opfer...*, p. 84). Exemplarisch daarvoor was Pierre Seel uit de Elzas die tot 1982 (dus na het decriminaliseren van homoseksualiteit in Frankrijk) zweeg over zijn ervaringen tijdens de oorlog (PIERRE SEEL, *Moi, Pierre Seel, déporté homosexuel*, Paris, 1994). ISABELLE GAVILLET, "Les témoignages télévisuels des déportés homosexuels", in *Cahier international sur le témoignage audiovisuel*, nr. 7, 2001, p. 23-41.

72 Na een onaangekondigde brutale politie-inval in de New Yorkse homobar *Stonewall Inn* eind juni 1969, grepen een aantal nachten na elkaar geweldadige rellen plaats. Deze nooit geziene weerstand vormde een kantelmoment in het bestaan van de halebeweging. BART HELLINCK, "Over integratie en confrontatie. Ontwikkelingen in de homo- en lesbiënbeweging", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 18, 2007, p. 118.

73 THIJS BARTELS, *Dansen op het homomonument...*, p. 37.

plaats van het passieve gemerkt *worden* door anderen. Tegelijk verwezen zij door het symbool naar de repressie van homoseksuelen en gaven hen een eerbetoon. Ten derde fungeerde het dragen van de roze driehoek ook als metafoor voor het feit dat homoseksuelen in de maatschappij nog steeds een stigma opgekleefd kregen.

Vóór de holebivervolging in het vizier van historici kwam, ontdekte de homobeweging – net als andere vervolgde (minderheids)groepen zoals Roma, Sinti, Jehovahgetuigen, ... – het nut dat slachtofferschap kon hebben voor haar eisen voor erkenning, aanvaarding en gelijke rechten⁷⁴. Hallucinante cijfers werden in circulatie gebracht. In België had De Rooie Vlinder ('socialistische actiegroep voor de bevrijding van de homoseksualiteit') het in 1980 over 200.000 homoseksuelen die in de nazikampen zouden zijn omgekomen⁷⁵. Heren dervond daardoor zelfs het neologisme 'homocaust' ingang⁷⁶. De slachtoffers verdwaalden

daarbij als in een spiegelpaleis tussen een veelvoud aan hun eigen spiegelingen. Romans, toneelstukken, documentaires en speelfilms hebben er mee voor gezorgd dat het beeld van de *Männer mit dem rosa Winkel* de laatste twee decennia verder werd verbreid en uiteindelijk werd toegevoegd aan de iconostase van het leed van de Tweede Wereldoorlog⁷⁷. Het beeld is dermate krachtig geworden dat het bijvoorbeeld ook in het sensueel-kitschy oeuvre van het Franse kunstenaarsduo Pierre & Gilles binnensijpelde (*Le triangle rose*, 1993) en op die manier 'camp' werd⁷⁸.

Aldus kon de hardnekkige veronderstelling kiemen van een universele en systematische vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog, waarbij de Duitse casus *ad libitum* werd getransponeerd naar het lokale kader. De roze driehoek werd een machtig *prêt-à-porter*-argument. Door dit onderling 'uitwisselen' van de slachtofferstatus werden de verschillen

74 GIE VAN DEN BERGHE, "Rekenkunde van het leed. 'Hou jij je mond maar, ik was in Auschwitz'", in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 3-4, 1996 (jrg. 26), p. 251-253; MARIAN VAN DER KLEIN & THEO VAN DER MEER, "Gevangen in slachtofferschap. Homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog", in *De Gids*, nr. 1, 2007 (jrg. 170), p. 73-84.

75 Zo staat het vermeld op een poster die werd opgenomen in: DIRK CANTILLON, KRIST DE MUNTER, JAN GORIS & JOS HERTECANT (red.), *Wij vragen geen plaatsje onder de zon. Wij willen een ander strand. Homo's in verzet tegen hun onderdrukking en zelfonderdrukking, de Rooie Vlinder, radikale homopolitieke beelden en verhalen*, Antwerpen, 1982, p. 156.

76 Zie bijvoorbeeld: FRANK RECTOR, *Homo Holocaust. De uitroeiing van de homoseksuelen door de nazi's*, Amsterdam, 1981; MASSIMO CONSOLI, *Homocaust: il nazismo e la persecuzione degli omosessuali*, Ragusa, 1984.

77 Wij vermelden in het bijzonder de documentaire *Paragraph 175* van Rob Epstein en Jeffrey Friedman (2000), en de speelfilms *Bent* van Sean Mathias (1997) – dat oorspronkelijk een toneelstuk was van Martin Sherman (1979) – en *Un amour à taire* van Christian Faure (2005).

78 PIERRE ET GILLES, *Double je: 1976-2007*, Hong Kong, 2007, p. 365; SUSAN SONTAG, "Notes on 'Camp'", in *The New York Review of Books*, 1964.

en nuances van de vervolging uit het oog verloren⁷⁹. Dat de roze driehoek (minstens in de beginfase) opdook bij alle drie de holebimonumenten in België vindt daarin ook zijn verklaring.

Holebimomentum

Het feit dat in België in hetzelfde jaar en onafhankelijk van elkaar drie holebimonumenten het licht zagen, werpt de vraag op waarom deze monumenten nu plots opduiken. Buitenlandse precedents kondigden de komst van een holebimonument in België reeds aan. Deze monumenten zijn producten van een aantal evoluties die zich sinds het eind van de 20ste eeuw manifesteren. Het kader daarvoor wordt gevormd door de algemene herinneringscultus die sinds het laatste kwart van de twintigste eeuw heeft geleid tot een ware plethora aan monumenten, gedenktekens, memorialen en dergelijke meer in de openbare ruimte⁸⁰, en door de mentaliteitswijziging die zich in de Westerse samenlevingen heeft voorgedaan ten aanzien van holebiseksualiteit en holebi's, hetgeen gepaard ging met de uitbouw van holebibewegingen.

Daarnaast dient voor de komst van de holebimonumenten in België gewezen

op de politieke ontstaanscontext van de monumenten. Het belang van de Paars-Groene en Paarse federale regering voor de doorbraak in een aantal belangrijke holebidossiers werd reeds vermeld. Op lokaal vlak stellen we vast dat het Brusselse monument er kwam na de wissel van de coalitie onder burgemeester François-Xavier de Donnée (PRL) naar de olijfboomcoalitie van PS, Ecolo, PSC-CVP en Agalev onder burgemeester Freddy Thielemans (PS). In Verviers, waar een coalitie van PS en MR zetelt, is de invloed van PS heel duidelijk aanwezig (zie aanwezig bij inhuldiging), ook door de banden van *Tels Quels* met de PS⁸¹.

Mentaliteitswijzigingen en decriminalisering leidden tevens tot het vrijkomen van getuigenissen en het aandacht verlenen aan holebi's in de Tweede Wereldoorlog. Omwille van het taboe dat ook na de bevrijding op homoseksualiteit bleef drukken, was er geen plaats begroot bij de officiële herdenkingen voor homoseksuelen als slachtoffer. Deze uitsluiting van de officiële herinnering bracht radicale holebigroeperingen er vanaf de jaren 1970 en 1980 toe zélf te ijveren om de ban te breken. In België gebeurde dit door het leggen van kransen in het Fort van Breendonk, ter nagedachtenis

79 Dit werd uitgewerkt voor de casussen van de Amerikaanse en Duitse homogemeenschap in: ERIK N. JENSEN, "The Pink Triangle and Political Consciousness...".

80 Zie bijvoorbeeld: GUY ZELIS, "Pour un usage social du passé et une utilité sociale de l'histoire", in Id. (dir.), *L'Historien dans l'espace public. L'Histoire face à la mémoire, à la justice et au politique*, Loveral, 2005, p. 5-12; WILLEM ERAUW, "Herinneringscultuur, herdenkingsplicht en de historici in onze democratie. Over de omgang met de geschiedenis van de twintigste eeuw en de erfenis van het totalitarisme", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 17, 2006, p. 253-272; H.W. VON DER DUNK, *In het huis van de herinnering. Een cultuurhistorische verkenning*, Amsterdam, 2007.

81 DAVE SINARDET, "C'est arrivé près de chez vous. De Franstalige holebibeweging in België", *ZiZo*, nr. 49, 2001 (jrg. 8), p. 6-11 & nr. 50, 2002 (jrg. 9), p. 34-37.

van de homoseksuele slachtoffers van het naziregime – al kon dit slechts na het kopen van een toegangskaartje. Breendonk fungeerde tijdens de bezetting als ‘opvangkamp’ van de SS, waar ruim 3.500 gevangenen – tegenstanders van de bezetter, en aanvankelijk vooral Joden – werden opgesloten ⁸².

In 1977 hield de links-radical homogroepering De Rooie Vlinder een pamfletactie aan het Fort van Breendonk, uit protest tegen het “doodzwijgen” van homoseksuele slachtoffers bij de officiële herdenkingen die er jaarlijks worden gehouden. Twee manifestanten werden opgepakt. Het jaar daarop en in 1980 werd de actie herhaald ⁸³. In het decennium dat volgde, werden eigen herdenkingsplechtigheden georganiseerd. Eerst zestig jaar na de bevrijding kon een delegatie van de Holebifederatie een krans neerleggen tijdens de officiële herdenkingsplechtigheid – al is het voorlopig bij die ene maal gebleven ⁸⁴. Ook in het buitenland heeft het bijzetten van ‘de homoseksueel’ in het patriottische pantheon behoorlijk wat voeten in de

aarde gehad, en werden holebi’s die ter zake pogingen ondernomen soms hardvochtig (en somtijds hardhandig) van repliek gediend ⁸⁵.

Naast product van homofobie zoals die zich algemeen in de samenleving manifesteert, en een afwijzing van de aanwezigheid van het ‘geseksualiseerde’ homoseksuele slachtoffer in de sacrale en gedeseksualiseerde herdenkingsruimte leveren dergelijke incidenten tevens sporen van het bestaan van een hiërarchie tussen slachtoffergroepen onderling ⁸⁶. Homoseksuelen horen bij die minderheids-groepen (Jehovagetuigen, Sinti, Roma, vrijmetselaars, gehandicapten, geëuthanaseerden,...) die eveneens slachtoffers van het naziregime waren en waarvoor de publieke opinie en de historiografie recent aandacht is gaan krijgen ⁸⁷.

Uitleiding

Monumenten zijn geen geschiedenisboeken en willen dat evenmin zijn. Zij worden dan ook niet in eerste instantie opgericht

82 PATRICK NEFORS, *Breendonk 1940-1945. De geschiedenis*, Antwerpen, 2004.

83 DIRK CANTILON, KRIST DE MUNTER, JAN GORIS & JOS HERTECANT (red.), *Wij vragen geen....*

84 CATHY GALLE, “Holebibeweging voor het eerst op officiële herdenking fort van Breendonk”, in *De Morgen*, 4.IX.2004. Gesprek Mathieu Vanhaelewyn met Yvan Brys, Antwerpen, 9 februari 2008 (Evdok). E-mail Yves Aerts (Holebifederatie) aan Mathieu Vanhaelewyn, 22.4.2008.

85 Zie bijvoorbeeld : *La déportation des homosexuels...* RÉGIS SCHLAGDENHAUFFEN-MAIKA, “Le nouveau musée de Yad Vashem et la commémoration des victimes homosexuelles du nazisme”, in *Bulletin du Centre de recherche français de Jérusalem*, nr. 16, 2005, p. 131-137; THIJS BARTELS, *Dansen op het homomonument...*; ANNA TIJSELING, “‘Wat een huzaar kan doen blozen’. Nieuw onderzoek naar homoseksualiteit in de Nederlandse bezettingstijd” (voordracht voor het Genius Netwerk Gay Professionals, NIOD, Amsterdam, 27 november 2004). Zie ook het onderzoeksproject van Marian van der Klein (IISG) over homo’s in de collectieve herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Nederland.

86 GIE VAN DEN BERGHE, “Rekenkunde van het leed...”; SUSANNE ZUR NIEDEN, “De hiërarchie van slachtoffers. Naoorlogse buitensluiting van vervolgde homoseksuelen”, in KLAUS MÜLLER (red.), *Doodgeslagen, doodgezegen...*, p. 229-248.

87 Zie bijvoorbeeld MICHAEL BERENBAUM & ABRAHAM J. PECK (dir.), *The Holocaust and History. The Known, the Unknown, the Disputed, and the Reexamined*, 1998.

omwille van het verleden, maar voor het heden en de toekomst. In tegenstelling tot de reeds bestaande performatieve ‘monumenten’ zoals de BLGP en 17 mei als Internationale Dag tegen de Homofobie, tonen de drie in België opgerichte materiële holebimonumenten aan dat de holebi-gemeenschap in haar streven naar een plaats in de nog steeds heteronormatieve samenleving nu ook een plaats opeist in het nog steeds heteronormatieve verleden. De holebimonumenten en holebi-gedenktekens vormen daarom in de eerste plaats een tijdsbeeld over de samenleving waarin ze tot stand zijn gekomen.

Met het opnemen van het positieve, inclusieve en internationale symbool van de regenboogvlag wordt de negatieve, mannelijke en nazi-Duitse roze driehoek van de revers genomen. Zowel als symbool van repressie én als symbool van trots behoort de roze driehoek daarmee stilaan voorgoed tot het verleden, hetgeen ook weerspiegeld wordt door het feit dat het nu ook de aandacht van historici heeft. In België gebeurde de bezegeling hiervan in Verviers, waar de gedenkplaat heel exemplarisch werd aangebracht aan de binnenkant van een gebouw. De figuur die de vervolgte homoseksuelen tijdens en na de oorlog vertegenwoordigt, staat er alléén en door prikkeldraad ingesloten afgebeeld. Daartegenover staat het Brusselse monument dat een plejade aan namen bevat en zich midden op het trottoir bevindt. Het eist daardoor zijn plaats op temidden de vele passanten voor wie de aanwezigheid van het monument allengs onzichtbaarder wordt. Nu is het uitzien naar het Hasseltse monument. Weinig is daaromtrent bekend, behalve dat het monument er van meet af aan

deel zal uitmaken van een volkomen nieuwe buurt. Zagen holebi’s zich in de jaren 1980 nog genoodzaakt “in te breken” in andermans monument, zoals in Breendonk, dan werd er ondertussen ook in België een lange weg afgelegd. Meer dan wat ook vormen de drie recent opgerichte/geplande holebimonumenten daarvan de mijlpalen.

* MATHIEU VANHAELEWYN (1982) studeerde Nieuwste Geschiedenis aan de Universiteit Gent. In 2007-2008 was hij verbonden aan het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA). Vanaf 2009 is hij als doctoraatsbursaal verbonden aan de Universiteit Antwerpen, op het onderzoek “Een nieuwe orde, een nieuwe man. Mannelijkheid en Nieuwe Orde in België, ca. 1930-1945”.

Afkortingen

AGALEV	Anders Gaan Leven
BLGP	<i>Belgian Lesbian and Gay Pride</i>
cdH	<i>Centre Démocrate Humaniste</i>
CD&V	Christen-Democratisch en Vlaams
CVP	Christelijke Volkspartij (sinds 2001 CD&V)
ECOLO	<i>Écologistes confédérés pour l'organisation de luttes originales</i>
Evdok	Eigen verzameling documenten
Holebi	Homoseksuelen, lesbiennes en biseksuelen
IISG	Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
Lesbigays	<i>Lesbiennes, bisexuels et gays</i>
MR	<i>Mouvement réformateur</i>
PRL	<i>Parti réformateur libéral</i>
Open VLD	Open Vlaamse Liberalen en Democraten
PS	<i>Parti socialiste</i>
PSC	<i>Parti social chrétien</i> (sinds 2002 cdH)
SP	Socialistische Partij (sinds 2001 SP.a)
SP.a	Sociaal Progressief Alternatief
VLD	Vlaamse Liberalen en Democraten (sinds 2007 Open VLD)